

Rész Telek: Szállás alatt, Középső Tábla, Telek, Béró Verés, Ereki út.
Tény alias Gombolya: Szállás alatt, Hosszu Dülő (Hozó Dülő), Ereki út,
Telek, Árkos, Kocza Dülő (Koczo Dülő), Telek vel Róka Likaknál.
Negyven: Telek, Goda, Ruko Lik, Dura, Domja, Megye fok.

BÁRTH JÁNOS

ABDERA, RÁTÓT, PIRIPÓCS, HINTERWALDLER, KRAHWINKEL, HILLBILLY -- A MAGYAR
"MUCSA, MUCSAISÁG" ELŐZMÉNYEI, PÁRHUZAMAI

Nyelvünkben a fiktív földrajzi nevek egyike: Mucsá. Közel száz éve az elmaradottság, a parlagiasság jelképének számít. (TfSz. II, 971. p.)
"Mucsaiság" a művelődésben elmaradt, tájékozatlan, a parlagi (vidéki) emberre jellemző megnyilatkozás, észjárás, viselkedés. (A magyar nyelv értelmező szótára, V. 47. p.)

E szó használata egyértelműen a vidékiség - vidékiesség problémaköréhez kapcsolódik. Ez a jelenség, életérzés -- az egyenlőtlen fejlődés során -- az előrehaladottabb országokban előbb kikristályosodott, hamarabb felszínre került. Ezért nyelvhasználatukban előbb jelentek meg a magyar megfelelő nemzetközi párhuzamai. Csak később -- újságírói névadás révén, a magyarországi "vidéki" viszonyok jellegzetessé válásával -- formálódik meg, terjed el az általunk ismert, ma is használt szó, fiktív helynév.

Nem tagadhatók azonban bizonyos magyar előzmények, mégpedig a falucsúfolók, fiktív földrajzi helynevek között. Az előzményeket, párhuzamos jelentéstartalmakat a címben felsoroltak szerint tekintem át.

Abdera

Széchenyi naplójának szöveghű kiadásában 1823. február 16-i dátummal egy megjegyzés szerepel: "Abdera in allen Ecken." Ugyanezen év október 14-én pedig csak ennyi: "Abdera!" (VISZOTA GYULA szerk.: Gróf Széchenyi István naplója. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1926. II. kötet, 336. ill. 406. p.) Mindkét szövegrészt a legújabb kiadás fordításban adta vissza -- "Mucsá"-nak magyarítva --, holott az elnevezés később keletkezett!

A "Napló" 2. kiadásában szereplő szövegrészek a következők: "...Ferenc főhercegnél voltam. Simonyi és felesége, Radosevich feleségétől nálam ebédelt. Mucsa minden sarokban." Később: "...Debrecenben hozzám jöttek svadronom tisztjei, és a kapitány úgy csókolt meg, mint egy hajadér, és így szólított: ÉDES BRUDERKÁM! Mucsa. Unalom. És mindezt miért csinálom? -- Hogy ne legyek naplopó." "...Ujhelyen a vármegyeházát és a börtönt megnéztem. Mucsa!" -- írja másutt. (SZÉCHENYI ISTVÁN: Napló. 2. kiadás. Gondolat Kiadó, Bp., 1982. 285. és 168. p.) Megjegyzései -- nyilvánvalóan -- a provincializmusra vonatkoznak.

A SZÉCHENYI-nél föltűnő német "Abdera" a XX. századi német szóhasználatban is él. Az 1929-es kiadású szótárban a "der Abderit" magyar megfelelője a "bárgyú, mucsai, vagy rátóti ember." A "der Abderitismus" következésképpen "mucsaiság, rátótiság, korlátoltság, együgyűség"-gel azonos. (KELEMEN BÉLA szerk.: Német és magyar kézi szótár. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása, Bp., 1919., I. kötet, 3. p.)

Az újabb szótárak (pl. HALÁSZ ELŐD, 1974.) a napjainkra bekövetkezett jelentésváltozást mutatják. Már csak az "abderita, rátóti korlátolt, együgyű ember" megfeleltetés szerepel. Az utóbbi évtizedekben "Mucsa" több mint korábban. Jelentése bővült, jelenti a vidékiességet, kisvárosiasságot is.

Jóllehet az "abderita"-t idegen szóként számon tartjuk, csak a régies stílushasználatban, régi szövegrészekben fordulhat elő. Szinonimái a rövideszű, tyúkeszű, együgyű, bárgyú. Kézikönyveink felhívják rá a figyelmet, hogy e megjelölés Abderita trákiai görög várostól ered, melynek lakóit az ókorban "fajankóknak tartották". (BAKOS FERENC szerk.: Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Bp., 1973., 1--2. p.)

Az Abderita helynév személynévi eredetű. Strabón szerint Abdera városát maga Hercules alapította, kedvencének Abderus-nak emlékére, kit szét téptek Dionesdes lovai. Ciceró is több helyütt felemlíti. E korban -- PECZ VILMOS szerint -- feltehetően "...olyan községet értettek rajta, a hol ugyanazon egy dolog felett magán érdekek szerint, pillanatnyi behatások alatt minden következetesség híján szoktak dönteni." Érdekességként említi, hogy Juvenalius és Galenus orvosok éghajlati hatásnak tulajdonították a város lakóinak korlátoltságát. (PECZ VILMOS: Ókori Lexikon, I. kötet, Franklin-társulat, Bp., 1902., 2. p.) Ez viszont adalék az ún. "orvosi helyleírás" történetéhez!

A régi magyarországi latinban az "Abderologus"-nak megfelelője a "felelőtlen fecsegő, szájhős". (BARTAL, ANTONIUS: Glossarium dediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Reprint kiadás, Bp., 1983. 2. p.)

Rátót

A magyar előzmények "Rátót"-ként hasonmód, oly hely képzetét vetítik elénk, ahol ostoba, együgyű dolgok esnek. Szinonimája számos, amint ezt GÁRDONYI GÉZA egyik regényalakjával elmondhatja: "... A nyelv... a nemzet lelkének a terméke. De hát mind lágyeszűek voltak azok az ósnémetek? Mind hájfej, mind oktondi, bárgyú, balga, együgyű, göbolygós, filkó, fajankó, félnadrág, mulya, totomi, liphec, rátóti, táté, lühű, zavaros? ... Csakúgy dőlt belőle az ostobaság rengeteg sok kifejezése, mintha azzal is illusztrálná, hogy milyen gazdag a magyar nyelv." (GÁRDONYI GÉZA: Te Berkenye. In: Gárdonyi Géza: Ábel és Eszter. Kisregények. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1962., 195. p.)

E szinonimák közül egyértelműen helynévi eredetű "rátót", a Veszprém megyei Gyulafirátót -- hajdan Rátold -- magyar falu után. Már a Conversation-Lexikon magyar változata így adja meg szócikkét: "...Lakosi meszégetéssel keresik élelmeket, kiket több század oltá nagyon együgyűeknek tartanak, úgy, hogy a' nem igen elmés embereket, másutt is közbeszédben Rátoti ember-nek gúnyolják, 's együgyüségéről sok furcsak mesét mondanak." (KÖZHASZNU Esmerek Tára a Conversation-Lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva. Pesten, Könyváros Wigand Ottó sajátja. Nyomtatta Landerer, Pesten, 1832. X. kötet, 79. p.) E sok "furcsa mese" -- a falucsúfolók vándormotívuma! Amint IPOLYI ARNOLD írja: minden elmondott csúfolójáról nemegy olvasójának eszébe fog jutni "... a maga környéke ez vagy amaz helye, melynek lakosairól az illető tájon az adomá fenforog..." (IPOLYI ARNOLD: Magyar mithologia. II. kiadás. I. kötet, 1929., 298. p.) Mégpedig mint csúfoló szavak, történetek, tréfás versek, falusorolók. A "Magyar Népmesekatalógus" sorozatában megjelent típusmutatójuk térképen szemlélteti a környék-, vagy országszerte gúny tárgyát képező falvakat. Messze kiemelkedik közülük Rátót! Maga a műfaj is erről kapta összefoglaló nevét: "... A magyar folklórirodalom a legtöbbit emlegetett község, a Veszprém megyei Rátót nevééről rátótiáda néven tartja számon ezt a műfajt" -- írja KOVÁCS ÁGNES. (KOVÁCS ÁGNES szerk.: A rátótiádák típusmutatója. A magyar falucsúfolók típusai. A Magyar Népmesekatalógus füzetei, 3. sz. A Néprajzi Múzeum és az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának kiadása, Bp., 1966., 4. és 13. p.)

A "rátótiság" szépirodalmi megfogalmazásai közül két példát emelek ki. TÁNCSCICS MIHÁLYnál Rátót mesebeli falu, méltó párjával, Majmód városával: "... a rátótiak egy faliórát vettek a helységház számára... Majmód város lakosai... egy öly szörnyűséges gőzmasinát láttak, mely a gyapjút tisztogatta..." (TÁNCSCICS MIHÁLY: Nép szava -- Isten szava. In: Geréb László szerk.: Táncsics Mihály válogatott írásai. Táncsics Könyvkiadó, Bp., 1957., 151. p.) MIKSZÁTH egyik újságcikkében a "Halmas-Szentbogárd" irodalmi névadást alkalmazza. E városkában -- egyetlen valamirevaló hóesés miatt -- megáll az élet. Mintha ma "Mucsát" mondanánk -- jegyzi meg a kritikai kiadás. (MIKSZÁTH KÁLMÁN: A fehér város. In: Mikszáth Kálmán: Cikkek és karcolatok. MKÖM. 75. kötet, Akadémiai Kiadó, Bp., 1981., 77. és 218. p.) Nála olvashatunk egy általános értelemben vett "ostoba hely"-ről is. Széll Kálmán efféle helyről tér vissza Pestre, s lám, meglepetés érheti az ország házában: "...Rátót-ról jövök -- magyarázza -- egy hétig voltam oda s immár ostobaságok történnek." Pedig még nem is beszél senki! (MIKSZÁTH KÁLMÁN: Új Zrinyiász. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1951., 212. p.)

Piripócs

"Rátót"-hoz, a rátótisághoz képest más helyek nem válhattak ennyire karakterisztikussá. Ismert például "Piripócs" -- ugyancsak fiktív helynév. Kezdetben mesebeli helyszín, s csak később kapja egy-egy távoli pusztát -- pl. Dunaföldvár külterületén -- e nevet.

Érdeemes felfigyelnünk arra, hogy Piripócshoz nem fűződik az ostobaságra, elmaradottságra utaló asszociáció. Csupán egy "világ végi hely"-et jelent. Ilyen értelemben használja pl. FÉJA GÉZA életregényének itt következő részlete. Hóman Bálintról szól, akit a hatalom tökéletesen megrontott: "...Csinos; ifjú tanítónő kinevezését alá nem írta addig, míg pamlagára nem feküdt, jutalmul azután elmehetett Piripócsra tanítani éhbérért." (FÉJA GÉZA: Szabadcsapat. Életregény. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1965., 275. p.)

Hinterwäldler

Sejthető, hogy a változó valóság idővel egy olyan fogalom használatát tette érthetővé, mely Rátót és Piripócs jellegzetességeit egyesítette: távoli, elmaradott hely, ahol nevetséges, kisszerű dolgok történnek.

Készen állottak erre a német és angol-amerikai megfelelőik! Mindenekelőtt a faragatlan, elmaradott, parlagi'-hoz társuló, velük egyenrangú "Hinter-

wäldler": erdő mögötti, Erdőmögé-ről való. Ez volt csúfondáros elnevezésük az Észak-Amerikába került német telepeseeknek. Pejorativ szóhasználatban "fagatlan, bárdolatlan fickó"-t tesz, átvitt értelemben pedig "együgyü ember"-t. (HALÁSZ ELŐD, 1974.) Akárcsak a magyarban, a leginkább csúfolt községek itt is az elzárt, periférián lévő, befelé forduló, nyelvi és egyéb akadályok miatt nehezen szocializálódó telepés község képét formázza a népnyelv. (KOVÁCS ÁGNES, i. m.)

der Krähwinkel

A városiasodás, a mezővárosi fejlődés magával hozza a fogalmi fejlődést. A reformkortól Magyarországon is ismert német "der Krähwinkel" pl. tipikusan megfelel a Mucsá, Piriócs fiktív helyneveknek. Ám a német nem csak a falusi értelemben vett "mucsai"-t ismeri, hanem -- a "der Krähwinkel-Geist" szóhasználattal -- a kisvárosi mentalitást, gondolkodást, az erre jellemző szűklátókörűséget is. "Kukurikú-sarok"-nak magyarítható. Ez arra utal, hogy a periférián fekvő falu vagy kisváros a maga kis "szemétdombján" mennyire otthonosan érzi magát, s értékeit, nivóját is e "halmokról" méri. S akár a kakas, ezek "magasságából" hallatja hangját!

Ez az, amihez majd a magyar "Mucsá"-fogalom, jelentéstartalom kapcsolódik.

A név elterjedéséhez -- úgy tűnik -- hozzájárultak a külföldi vándorszínész társulatok is. 1848-ban pl. a pest-krisztina-városi aréna olasz operatársulata az akkor szerzett aktuális darabot, a "Revolution in Krähwinkelben"-t adta elő. (Forradalom Mucsán -- fordítják a mai kiadásban.) A krähwinkel-i forradalmat egy magát orosznak kiadó színész is csillapítani tudja, a halandzsa nyelvre pedig azt hiszi a forradalmi polgármester, hogy "...érti az orosz nyelvet, pedig sohasem tanulta." (FÁBRI ANNA sajtó alá rend.: SPLÉNYI BÉLA emlékiratai. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1984., II. kötet, 25--26. p.)

Párban feltűnő fiktív helynevek

Gyűjteményemből néhány jellemző példát emelek ki. GOMBÓ PÁL szatirikus karrierológijában előbb "Mucsáról jött piripócsi"-nak nevezi E. P. F.-et ellensége, C. D. neves prózaíró. Később egy kiskeresetű laboratóriumi doktorról szól a "tan-történet", aki hajnalban és este őstermelői árut szállít Mucsalapujtőről a nagyvárosba. Az egyéni akciókban a városlakó van előnyben a falusival szemben -- mondja a humorista. (GOMBÓ PÁL: A siker nem szegény. Gondolat Kiadó, Bp., 1973., 53. p.)

ROBERT NEUMANN régimódi regényében cím nélkül távozott férfiről beszélnek: visszament-e Németországba, vagy itt cselleng a Riviérán? THURZÓ GÁBOR fordítása így adja vissza a párbeszéd egy fordulatát: "Azt hiszed -- felelte megvetően --, egy Léon visszatérne Mucsára vagy Piripócsra? ... Az ilyen ember itt marad." (NEUMANN, ROBERT: Októberi utazás a kedvessel. Régimódi regény. IV. rész. Rakéta Regényújság, VII. évf. 1980. 27. szám, 4. oldal.)
Értsd: a Riviérán zajló élethez képest a német föld minden faluja-városa: Mucsá, Piripócs!

Pedig a németeknek is megvan a maguké: Schilda kisváros, s hogy ezt se hagyjuk ki, Chelm a zsidó folklór Rátótja. (HAJDÚ ISTVÁN összeáll.: Osztrópel Herschel ostora. Viccek, adomák és bölcs mondások a zsidó folklórból. Bp., 1985. 100. p.)

Értékes adalékkal szolgál FÉJA GÉZA 1934-es cikke. Eötvös kollégista társa szavajárása jut eszébe hódmezővásárhelyi "kincsesbányát lelő" útja után. Társa "...Hódmezővásárhelyről származott, s hallatlan megvetéssel beszélt mindig róla. "Hódmucsá" volt neki a világ utolsó helye... Ha hazament, a járda helyett az út közepén sétált, hogy mégis valamiképpen távol érezze magát tőle." (FÉJA GÉZA: Atlantisz a homok alatt. In: Féja Géza: Magyar haláltánc. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1984. 95. p.)

Hillbilly

Az angol-amerikai hillbilly is -- jellemző módon -- eredetileg a hegyilakó telepések gúnyneve volt. Ez kb. annyit tesz, mint "hegyi-vili", "mucsai" értelemben. Kezdetben átvitt értelemben volt használatos: a vidékiségre, a vidékiség bizonyos típusaira. Elvis Presley hírneves énekes vidéki kiemelkedéséről szóló életrajz részletét idézem: "...szélesebb vonzáskört keresett. Kiemel~~te~~te Presleyt a Kék Hold Fiúk-ból, "Hillbilly Macska" címkével... a bop szóhasználatból származó "macska" elnevezés, ami a korabeli dzsesszenészek elnevezése volt. A hillbilly a hegyilakó telepések gúnyneve... Fontos volt, hogy meggyőzzék a nagypénzű palikat... hogy Presley nem csak egy mucsai hillbilly énekes. Több volt benne." (STEVE DUNLEAVY: Mi történt, Elvis? Temesi Ferenc fordítása, Kozmosz Könyvek, Bp., 1982., 118. p.)

Amikor Elvis Presley a zenei életben megjelent, a "hillbilly" -- első sorban Tennessee állam és környékén -- közismert zenei műszó volt. Ilyen értelemben használja egy rocktörténeti kötet: "... 1954... a Billboard magazin év végi összesítésén Presley már a 9. helyen állt az új, tehetségesnek tartott hillbilly előadók között." (SEBŐK JÁNOS: A Beatlestől az Új

Hullámig. A rock a hetvenes években. Zeneműkiadó, Bp., 1981. 236. p.) A Tennessee állambeli Nashville hegyek gyűrűjében fekvő síkságon helyezkedik el. A század elején ezt a hegyvidéket az amerikai telepések zárt, szinte érintetlen közösségei lakták. Gúnynevükön: a "hillbilly"-k. Népzenei hagyományukra -- melyet a country-zene kezdeteinek tartanak -- az ír dallamok és a skót dudaszólók összeötvöződése volt a jellemző. (UNGVÁRI TAMÁS: rock... rock... rock... Zeneműkiadó, Bp., 1976. 22. p.)

Amikor a város egyik rádiótársasága 1925-ben éjszakai zenei adás sugárzását kezdte meg (a "nashville-i hang"), számos feltűnő, kiemelkedő tehetség a hegység kis telepés közösségeiből került a városba. -- A "hillbilly" ma is önálló zenei stílus.

Egy-egy fordító, mint pl. GÁLVÖLGYI JUDIT, nagyon ügyelt arra, hogy a szónak és szójátékoknak ezt a sajátos amerikai jelentéstöbbletét is megőrizze, ugyanakkor -- ahol lehet -- magyar megfelelőjének felidézésével közérthetővé tegye. Elvis anyja "hillbilly Kasszandra, aki hitt a profetikus álmokban és kísérteties megérzésekben...", az első életrajz "A hillbilly srác", ám egy durva jelenetben már a filmsztár finomabb ízlésű lányát elborzasztja "... a mucsai király udvartartása..." Elvis nem játszotta tovább az úriembert, hatalmasat rúgott a fenekébe... (ALBERT GOLDMAN: Elvis. Európa Könyvkiadó, Bp., 1985. 74., 164., 370. p.)

Külön téma a magyar "Mucsá, mucsaiság" etimológiájának, jelentésváltozásának bemutatása. Az előzmények és párhuzamos jelentéstartalmak megvilágítása máris érthetőbbé teszi a fogalmi fejlődést. A német és amerikai párhuzamok egy elszigetelt, etnikailag zárt közösség és kultúrájának, értékrendjének konfrontálódását mutatják. Anélkül, hogy állást foglalnék "Mucsá" etimológiájának kérdésében, emlékeztetek arra, hogy a szituáció azonos a magyarral. Tolna megye leginkább csúfolt faluja pl. Mucsi, körös-körül zárt, egyébként a nemzetisége német. A "mucsi köztársaság". Hasonló a helyzet Mocsával, Múcsonnal; de erről talán majd máskor.

SOLYMÁR IMRE